

ЕГЗЕМПЛАРНА (ПАРАДИГМАТСКА) НАСТАВА

- ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ЕГЗЕМПЛАРНЕ НАСТАВЕ
- АРТИКУЛАЦИЈА ЧАСА ЕГЗЕМПЛАРНЕ НАСТАВЕ
- МОГУЋНОСТИ И ОГРАНИЧЕЊА ЕГЗЕМПЛАРНЕ НАСТАВЕ
- МОДЕЛИ ЕГЗЕМПЛАРНЕ НАСТАВЕ

Појмовно одређење егземпларне наставе

Крајем 19. и почетком 20. века много је указивано на слабости наставе поучавања у којој наставник излаже, а ученици настоје да запамте и репродукују садржаје. Истицано је да ученици треба да стичу знања самосталним радом и да поучавање треба заменити учењем. Пракса је показала да је самостално учење тежак процес, да захтева много времена, да ученици много лутају док не изађу на прави пут и да уче по систему покушаја и грешака. Очигледно, отишло се у другу крајност у којој је улога наставника превише редукована што је имало и негативних последица. Предавачка настава је превише потцењена, а самоучење претерано прецењено. Циљ јесте да се ученици оспособе да самостално уче, а да би се оспособили треба им помоћи. Њима је неопходан узор који ће следити, неко кога желе достићи. Многи познати писци су се у првим годинама стваралачког рада угледали на неке од великана из историје књижевности (Шекспира или Гетеа, на пример), оперски певачи на Каруза или Шалјапина, глумци на Чарли Чаплина. Узори су им помогли да нађу себе. И у настави има доста разлога да ученици раде по узору на неког

истакнутог наставника. Одувек се сматрало да је најбољи онај наставник који ученицима служи као узор.

Х. Гаудиг је истицао да се ученици, следећи наставника који им служи као узор, могу оспособити да самостално раде и мисле. О егземпларној настави се расправљало између два светска рата када је она концептуално и припремљена, али је потпуније уобличена на једном скупу педагога у немачком граду Тибингену 1952. године. Пошло се од тога да се огромна маса научних чињеница до којих се долази научно-техничким развојем и које, у знатној мери, улазе у наставне програме, не може савладати на часовима редовне наставе. Повећавање броја наставних часова није добро решење јер се тиме сувише оптерећују ученици па се решење за савладавање опширног градива потражило у егземпларној настави.

Именица *егземплар* (*exemplar*) долази из латинског језика и значи пример, примерак, узорак, а придев егземпларан значи примеран, узоран. Егземпларна настава је узорна настава, настава за пример, за углед. За ову наставу користи се и одредница *парадигматска*, која је грчког порекла и има исто значење – примерна узорна. Ова настава организује се тако што се из наставног програма одређеног предмета издвоје типични садржаји који могу бити репрезентативни примери за одговарајуће тематске циклусе. Те садржаје наставник обрађује узорно на нивоу највиших дидактичко-методичких захтева. Таква обрада егземпларних садржаја служи ученицима као пример да самостално обраде аналогне садржаје.

Артикулација часа егземпларне наставе

Ова врста наставе остварује се у четири етапе: селекција садржаја, обрада егземпларног садржаја, самосталан рад ученика и систематизација знања.

а) *Селекција садржаја*. Темељно се проучава наставни програм за одговарајући предмет. Уочавају се садржаји који припадају истом тематском кругу и они који имају исте битне карактеристике. После се из масе сличног издвоји оно што је репрезентативно, егземпларно. При том се настоји да то буду „носећи“ садржаји, они који могу бити окосница у одређеном тематском кругу. Приликом избора таквих садржаја води се рачуна да одабране теме могу послужити за узорну обраду која ће бити модел ученицима. На крају ове фазе наставник пред собом треба да има две групе садржаја – егземпларне који чине мању групу и аналогне (сличне) којих је више. Шта треба да буде заједничко у егземпларним и аналогним садржајима? Кључна правилност садржана у егземпларној теми (узрочно-последична веза, законитост, релација) мора се налазити у аналогној јер је то дубљи смисао аналогije. Ако су егземпларни и аналогни садржај заиста аналогни, онда ће ученик у тексту који треба самостално да обради наћи исти број главних елемената на које је указао наставник обрађујући егземпларни текст. Паралелизам ће сигурно бити присутан ако су текстови ваљано одабрани. Примера ради за тему *Житарице* егземпларни садржај би могао да буде *пшеница*, а аналогни *раж*, *јечам*, *овас*. Заједнички елементи у овим садржајима, између осталих, су: структура биљака, услови неопходни за раст и развој, начин припреме земљишта и прихрањивање биљака, жетва итд. Потпуни паралелизам не постоји јер свака од наведених биљака је у нечему специфична, али кад се нађу заједнички елементи, лакше је доћи и до разлика. Графички, селекција садржаја би се могла представити овако:

Програм наставног предмета									
Тематска целина		Тематска целина		Тематска целина		Тематска целина		Тематска целина	
Егзем. садрж.	Анал. Садрж.	Егзем. садрж.	Анал. садрж.	Егзем. садрж.	Анал. садрж.	Егзем. садрж.	Анал. садрж.	Егзем. садрж.	Анал. садрж.

Обрада егземпларног садржаја. Ова етапа је суштински значајна за цео концепт. Садржај мора бити обрађен на највишем дидактичко-методичком нивоу. Наставник мора имати на уму да је његова обрада модел по којем ће касније радити ученици. Уколико у моделу има слабости, оне ће се касније показати и у самосталном раду ученика. Ако је егземпларни садржај врхунски обрађен, онда ће ученици имати одличан пример за углед. Припрема за егземпларну обраду мора бити врло студиозна, час се мора добро артикулисати, морају се одабрати најприкладније методе и поступци. Циљ је остварен ако су ученици потпуно схватили градиво и ако су усвојили наставников модел обраде (приступ теми, методе, сагледавање битног, закључак). Ако је наставник егземпларно обрадио једну врсту воћа, ученици, по том моделу, треба да обраде остале врсте воћа.

Самосталан рад ученика. Ученици самостално обрађују аналоган садржај на основу егземпларног који је обрадио наставник. Они у наставникову „носећу конструкцију“ умећу своје „грађевинске елементе“. Сви ученици могу добити исти задатак а могућа је и подела на групе па да свака добије посебан задатак. Ово је прилика да ученици у новој наставној ситуацији уоче исту законитост и исте елементе из претходне ситуације коју је тумачио наставник. Реч је о трансферу не само знања него и методолошког приступа новој, аналогној теми. Неопходно је идентификовати оно што је заједничко и пронаћи оно што је различито и изложити обоје. Уколико је у обе теме (егземпларној и ана-

логној) више заједничких елемената и уколико су они јасније одређени, утолико ће ученицима бити лакше у аналогној обради. Ако је наставник добро (узорно) обрадио независно-сложене реченице једног типа, ученици би требало самостално, на тексту, да уочавају такве реченице и да образлажу шта је карактеристично за њих и по чему се разликују од реченица другог типа. На основу наставникове анализе једне басне ученици треба да анализују другу басну, да окарактеришу личности у њој, запазе описе и извуку поуку. У овој врсти наставе могући су различити типови часова – обрада новог градива, вежбање, понављање.

Систематизација знања. У овој фази сређују се и уопштавају садржаји, и они које је егземпларно обрадио наставник и они које су аналогно савладали ученици. Сврха је да стечено знање буде логично повезано, да ученици поједине садржаје схвате као део шире тематске целине, да се изграђује систем знања. Ова фаза, у коју спада и проверавање, омогућава и наставнику и ученицима да оцене квалитет самосталног рада, да утврде где су биле слабости и да их исправе.

Могућности и ограничења егземпларне наставе

Могућности егземпларне наставе треба сагледавати целовито у свој разноврсности образовно васпитног рада. Ако се примењује уз поштовање свих дидактичких захтева о којима је говорено, она може допринети да учење буде успешније и ефикасније. Ова настава доприноси:

1. *Оспособљавању ученика за самостално учење.* (Има више начина оспособљавања ученика за самосталан рад, а један од њих је узорна настава. Репродукција садржаја на основу наставниковог предавања не може бити циљ савремене наставе, али је погрешно мислити да се ученици

могу сами оспособити да самостално уче. Зато је неопходно сједнити добре стране предавачке наставе и самосталног рада ученика. Наставниково поучавање на добрим узорима помаже ученицима да се аналогним радом оспособљавају за самостално учење);

2. *Увођењу ученика у продуктиван рад.* (Погрешно је мислити да је рад по узору искључиво репродуктиван јер у њему има елемената значајне продуктивности. Иако је рад по узору нека врста опонашања, ученик је, радећи аналогно, принуђен да законитости из претходне ситуације тражи у новим околностима у чему има елемената истраживања. У научном раду аналогија је један од важних истраживачких поступака);
3. *Развоју ученичког мишљења.* (У аналогном раду ученици су принуђени да успостављају узрочно-последичне везе и односе са садржајем који је узорно обрађен, а то захтева интензивну менталну активност. То подстиче развој продуктивног мишљења);
4. *Интензивирању логичког памћења.* (Да би ученици, на основу узора, могли проналазити аналогна решења, они морају имати у глави структуру и основне елементе узора. Не може се једна законитост, по аналогији, примењивати у новим ситуацијама ако она није претходно смишљено меморисана. Сједињавањем продуктивног мишљења и логичког памћења обезбеђује се успешан трансфер знања).
5. *Динамизацији наставног процеса.* (Уношењем продуктивности наставни процес постаје динамичнији и занимљивији. Традиционална настава, у којој наставник излаже а ученик репродукује, пати од једноличности што ученике умара и „убија“ њихова интересовања. Повремена примена егземпларне наставе доноси промену у учионачки рад и освежава ученике);

6. *Економичности наставног рада.* (Ова настава омогућује да ученици у истом времену науче много више него радом на традиционални начин. Наставно време се много боље користи јер све аналогне садржаје ученици савладају самостално па наставник, при крају школске године, није у временској изнудици јер није стигао да „испредаје читав наставни програм“;
7. *Диференцирању рада ученика.* (Сваки ученик, зависно од знања и способности, тражи и налази властита решења. Једна иста законитост се може пронаћи и применити у много различитих случајева што је добра могућност за диференцијацију и индивидуализацију наставе).

Егземпларна настава, као и друге врсте наставног процеса, није свемогућа и треба је сматрати једним од начина рада који, у одређеним околностима, може допринети интензификацији учења. Навешћемо нека њена ограничења:

1. *Учење по моделу укалупљује.* (Ученик који учи по туђем обрасцу наћи ће се у таквим животним ситуацијама у којима ће морати да потражи сопствена решења, јер научени модели нису довољни);
2. *Утврђивање типичних (егземпларних) садржаја пати од субјективности.* (Тешко је наћи објективне критеријуме за одређивање типичнога, а ако та процена није добра, неће бити довољно узрочно-последичних веза између егземпларних и аналогних садржаја и постављени задаци се неће остварити);
3. Неопходна је широка дидактичко-методичка култура (наставне методе, поступци, технике) и дубоко познавање наставне материје за добар избор егземпларних садржаја;
4. Постоји опасност да се поистовећивањем егземпларног и аналогних садржаја изједначе разнолики делови.

5. Егземпларну наставу треба примењивати у обради оних тематских целина у којима има опширних садржаја са типичним сличностима.

Модели егземпларне наставе

На примеру обраде наставне јединице *Индустријске биљке* и *Житарице* могуће је уочити моделе наставникове обраде наставних садржаја и ученичку самосталну обраду садржаја (учење).

Увод

“Под топлим небом, у малој њиви,

Сунцокрет врат повоздан криви,

И гледа с висока.

Јел’још ко лијеп као он,

Врти се. Окреће главу. У круг.

На исток, запад, сјевер и југ!

- Сунцокрет је веома лепа и корисна биљка. Користи се за прераду у индустрији. Поред сунцокрета, за индустријску прераду користе се и: *шећерна репа, дукан, лан, конопља*. Све те биљке, зато, једним именом, називамо индустријским.

Потребно је да знамо како изгледају и каква је корист од индустријских биљака.

а) Наставникова примена егземпларног садржаја¹

СУНЦОКРЕТ

Спољни изглед

- Веома омиљена и лако препознатљива биљка. Стабло високо, округлих листова и цветова жутих латица. Некад се сунцокрет узгајао само као украсна биљка. Током времена људи су увидели да је сунцокрет и корисна биљка.

¹ Карактеристике сунцокрета наставник ће представити графофолијом, и показивањем слика. Затим ће ученици (након сазнања о индустријском биљу) самостално учити о шећерној репи, конопљи, лану и дувану. Током самосталног рада ученици ће се користити уџбеником, читанком, разним сликама и слично, односно наставним средствима на која их наставник усмери.

Значај

- Семенке сунцокрета се индустријски прерађују у уље. Од 100 кг. семенки може се добити 50 л. уља.
- Отпаци и стабљике служе за исхрану стоке.

б) Самостална обрада аналогних садржаја

ШЕЋЕРНА РЕПА

Спољни изглед

- Зељасти биљка, великих листова и великог, вретенастог и сочног корена.

Највише се узгаја у Семберији и Војводини.

Значај

- Од шећерне репе индустријском прерадом добија се шећер, и то прерадом корена.
- Лишће шећерне репе служи за исхрану стоке.

Значај шећерне репе је утолико већи ако се зна да је, поред шећерне трске, шећерна репа основна сировина за производњу шећера.

ДУВАН

Спољни изглед

- Једногодишња зељасти биљка великих листова око стабљике.

- Листови су при земљи највећи, а према врху све мањи. Листићи се пресађују.
- Дуван тражи обилну влагу (заливање).

Берба се обавља више пута. Прво сазревају листови при дну, највећи, а затим постепено све мањи према врху стабљике.

Значај

- За прераду у индустрији користе се листови.
Дуван се прерађује у цигарете, цигаре и дуван за луле. Садржи јак отров који се зове никотин. Због тога је дуван штетан за здравље људи.
- Никотин се користи за израду средстава којима се уништавају инсекти и штеточине на воћу.

ЛАН

Спољни изглед

- Лан израста доста високо, има разгранато стабло и омање листове. На врху су плави цветови.

Значај

- За индустријску прераду користи се стабљика, од чијих се влакана добија ланено платно.
- Ланено семе се индустријски прерађује у уље које се користи за израду лакова и боја.

КОНОПЉА

Спољни изглед

- Конопља израста веома високо, чак до 4 метра.
- Двојака (дводома) биљка високих, танких стабљика са цветовима на врху: нижих, дебљих, стабљика, више олисталих.

КОНОПЉА МУСКА

КОНОПЉА ЖЕНСКА

Значај

- Вlakно конопље је грубо и служи за израду врећа, шатора и ужади.
- Семе конопље се индустријском прерадом претвара у уље. Конопљино уље служи за израду боја, лакова и лекова.

Од 100 кг. Семена добија се 27 литара уља.

ПРВИ МОДЕЛ:

Наставни предмет: **Познавање природе**

Наставна тема: Житарице.

Наставна јединица: пшеница

Тип часа: обрада новог градива.

Облик наставног рада: фронтални

Облик рада ученика: индивидуални, одговори на питања са наставних листића.

Наставне методе: демонстрације, разговора.

Наставна средства: филм „Од њиве до трпезе“.

Циљ часа: стећи знања о начину гајења пшенице и о њеном значају у исхрани човека.

Васпитно-образовни задаци: развијати способности ученика да запажају, да издвајају битно од небитног, да закључују, да самостално стичу знања.

Садржај рада

Питања за ученике: Шта су житарице? Како су се од дивљих житарица добијале племените? Које су наше најпознатије житарице? Како се у научним институтима припремају најбоље сорте житарица? Које су врсте пшенице и када се сеју? Који су припремни радови за сетву пшенице? Које је најбоље време (место) за сетву пшенице? Како се штити пшеница од корова и штеточина? Када се жање пшеница? Због чега је значајна пшеница? Који се производи добијају од пшенице?

Ова питања учитељ поставља целом одељењу на почетку часа након што је створена повољна радна атмосфера. Она су крупним словима исписана и на графо-фолији коју ученици посматрају. Учитељ ученицима скреће пажњу

да се присете скораиње посете пољопривредном добру и свега што су тамо видели и чули. Затим им наглашава да пажљиво погледају краћи филм „Од њиве до трпезе“ који ће емитовати, јер ће им то помоћи да боље одговоре на постављена питања. После тога учитељ дели ученицима наставне листиће са питањима на која они треба да одговоре. На крају следи проверавање тачности одговора.

На овакав начин ученици су максимално мисаоно активирани. Они су самостално стекли знања, нису их добили од учитеља у готовом облику. Учитељ је овде организатор и водитељ. Он не пропушта прилику да похвали тачне одговоре, а непотпуне допуњава и коригује. Шта у овој егземпларној обради ученицима може да послужи као модел за обраду аналогних садржаја? То су сва питања о пшеници. На основу тих питања ученици сами могу да обраде градиво о јечму, ражи, овсу, кукурузу. При том ће се служити уџбеником, другим изворима, посматрањем.

Пшеница